

САМООСВІТА ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ І ПОРІВНЯЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Л.А. Коростіль

Україна, м.Суми, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

У кінці ХХ століття Україна разом з усім Європейським співтовариством вступила в інформаційну епоху, в якій, як стверджує В.Кремень, знання, інформація, технології змінюються скоріше, аніж одне покоління людей [6]. Відтак, перед освітянами постає нове завдання – не просто передавати знання і створювати умови для їх творчого застосування, а й виробити у молоді вміння й навички самостійно навчатися впродовж життя. Саме тому у навчальних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема , з хімії, (2005, 2011), наголошено, що вивчення предмету має бути спрямовано на розвиток особистості учня, його природних задатків, інтелекту та здатності до самоосвіти.

За останнє десятиліття питаннями вивчення особливостей самоосвіти школяра на різних етапах розвитку суспільства займалися Л. Шапошнікова (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) і Т. Юденко (друга половина ХХ ст.). В їх дослідженнях узагальнюються теоретичні та практичні напрацювання з даного питання, робляться висновки щодо їх прогресивності. У роботах А. Бараннікова і Н. Бухлової розглядаються сучасні тенденції шкільної самоосвіти: мета, зміст, програми та вимоги до самоосвітньої діяльності школяра. Напрацювання, які б розглядали сучасну самоосвіту школяра, як соціально-педагогічне явище з причинно-наслідковими зв'язками зустрічаються епізодично.

Тому метою статті є визначення змін, що відбуваються на етапі шкільної самоосвіти, під впливом нової хвилі самоосвіти в суспільстві.

Самоосвіта, як соціальне явище, нагадує хвилю. Кожен її сплеск зумовлений певною інформаційною революцією в суспільстві: поява писемності, книгодрукарства, радіо і телебачення, а тепер комп'ютера.

Саме завдяки комп'ютерним технологіям, у кінці ХХ і на початку ХХІ століття, в усьому світі самоосвіта, як форма навчання, значно активізується, заглиблюється й отримує нові ознаки, а саме:

1. Народжується «екранна» культура, в якій монітор комп'ютера стає універсальним засобом самоосвітньої діяльності.

2. Комп'ютерні технології не тільки забезпечують доступність і розмаїтість інформації, але й активізують самоосвітні процеси будь-якої діяльності.

3. Інформаційні технології трансформують способи організації самоосвіти (доступність інформації, її пошук, інструментальні засоби роботи з нею), оптимізують й розширюють можливості самоосвітньої діяльності, створюють умови для творчості.

4. У самоосвіті відбувається інтеграція різних видів текстової діяльності з комунікативною, в нових умовах актуалізується їхній потенціал;

5. «Екранна» самоосвітня діяльність породжує специфічну форму керування, а саме: акцент із освітньої діяльності переноситься на самоосвітню, що дозволяє швидше реагувати на інновації соціальних процесів, бути рухливим і чутливим до соціальних змін [9, с.147-149].

Таким чином, в інформаційному суспільстві на основі комп'ютерної технології народжується принципово нова й ефективна форма самоосвіти – Інтернет-самоосвіта, яка дозволяє людині реалізувати весь свій потенціал і перетворити власну пізнавальну діяльність в інноваційний творчий процес.

Суспільство, прогресуючи й ускладнюючись, завжди підвищує свої вимоги до самоосвітньої активності особистості. На думку А. Гіна, нова динамічна, інформаційна епоха вимагає від людини, яка прагне самореалізації, успіху та конкурентоспроможності в будь-якій сфері діяльності, високої напруги інтелектуальних і психічних сил [3]. У критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів ця думка доповнюється: – «...вона повинна вміти не тільки самостійно мислити, але й діяти в нестандартних ситуаціях або винаходити нові способи дії, якими дотепер людина не володіла» [7, с.2].

Отже, інформаційне суспільство орієнтує самоосвіту на розвиток практичних умінь особистості, її здатності застосовувати нові знання та реалізовувати власні проекти. Тому сьогодні самоосвіта – це вид самокерованої, систематичної інформаційно-пізнавальної діяльності, спрямованої на творче опрацювання різноманітних інформаційних джерел, з метою застосування нових знань для саморозвитку та самореалізації [5, с.23]

Під саморозвитком розуміємо осмислення людиною своїх індивідуальних якостей та їх збагачення під час різних видів діяльності, основою яких є присвоєння

соціального досвіду та досягнень культури. Під самореалізацією – впровадження в життя своїх внутрішніх можливостей та здібностей [там же].

Як відомо, ефективність процесу самоосвіти залежить від підготовки до неї. У витоків цієї ідеї стояли Аристотель, Платон, Сократ, представники світової педагогічної думки А. Дістервег, Я. Каменський, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо.

Поняття «підготувати» у тлумачному словнику С. Ожегова трактується як «зробити щось для організації, навчити, дати необхідні знання». Тобто підготовка передбачає організоване навчання, що забезпечує оволодіння необхідними знаннями.

За дослідженням Т. Юденко [10], вагомий внесок у створення та розвиток теорії самоосвіти школяра ХХ ст. внесли російські та вітчизняні педагоги-науковці: А. Громцева, І Колбаско, А. Маркова, П. Підкасистий, Б. Райський, В. Сухомлинський, М. Скаткін, В. Сластьонін, А. Усова, К. Ушинський та ін. У рамках їх досліджень було доведено, що самоосвіта школяра за суттю співпадає з самоосвітою дорослих, і являє собою керовану самим учнем систематичну пізнавальну діяльність, що переслідує мету вдосконалення освіти; процес придбання знань, у якому одночасно виховуються якості особистості й формуються розумові сили й здатності людини.

Однак зміни в соціумі потребують нової концепції самоосвіти школяра. За словами американського педагога Вілларда Деджетта, світ, у якому доведеться жити нашим дітям, змінюється вчетверо швидше, ніж наші школи [4, с.102], тому система шкільної самоосвіти потребує перегляду цілей, завдань і методик у напрямку навчання дітей самонавчатись. Лише шляхом самоосвіти можна навчитись будь-чого. Єдине завдання школи – полегшити цей процес [там же, с. 133].

У нормативних освітніх документах відповідальність за підготовку та адаптацію молоді до подальшого життя покладена на державу, навчальну установу і того, хто навчається (учня, студента). Так у Національній доктрині розвитку освіти (п. 3) зазначено, що держава повинна забезпечувати формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості. У концепції загальної середньої освіти основною метою школи означено «виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти й саморозвитку...».

Серед різноманіття навчальних технологій базовою визнана особистісно орієнтована. Її назва, ніби підкреслює, що навчання це не тільки зовнішня діяльність стосовно школяра, а й процес і результат діяльності самого учня. Замість поняття «освіта» (взагалі), як стверджує Т. Юденко, виникає поняття «освіта особистості» як

процес і результат власної турботи, відповідальності, невдач і успіхів. Така освіта в міру зростання дитини має втілюватися в самоосвіту.

Отже, в інформаційному суспільстві здатність до самоосвіти стає обов'язковою якістю кожного випускника, а її формування – головним завданням держави, навчального закладу і кожного учня.

За дослідженням Н. Бухлової, сучасна модель учня, як суб'єкта самоосвіти, включає такі характеристики: інформаційну та діяльнісну підготовленість, що відповідає сучасному рівню знання; компетентність в обраній сфері діяльності; відповідальність за справу, яку потрібно виконати; творче мислення; самостійність у виборі рішення; вміння самоорганізації; розвинуту працездатність; знання шляхів і способів мобілізації власних можливостей та творчого потенціалу; вміння користуватися досягненнями культури [2, с.7].

Формування нових для самоосвіти вмінь і якостей потребує оновленої підготовки: зміни мети загальноосвітнього закладу, розробки програми становлення та розвитку вмінь самоосвіти, відбору пріоритетних умінь самоосвітньої діяльності тощо.

Аналіз дисертаційних досліджень А. Бараннікова [1] й Т. Юденко [10] дозволив скласти порівняльну таблицю характерних особливостей самоосвітньої діяльності школярів XX і XXI століть (табл.) і зробити певні висновки.

Таблиця

**Порівняльна характеристика особливостей самоосвіти на рубежі
XX і XXI століть**

Критерій	Самоосвіта в кінці XX ст. (за Т.Юденко)	Самоосвіта на початку XXI ст. (за А. Баранніковим)
Мета загально-освітнього закладу	Підготовка учня до життя за допомогою вироблення в нього знань, умінь і навичок.	Розвиток особистості учня, враховуючи його інтереси та природні нахили. Формування ключових компетенцій, що дозволять особистості впродовж подальшого життя отримувати додаткову освіту й різні кваліфікації відповідно до змін власних потреб і соціуму.
Мета самоосвіти	Удосконалення знань і самовдосконалення заради збільшення обсягу знань.	Удосконалення знань і самовдосконалення заради самореалізації.
Спрямованість самоосвіти	Формування самостійного мислення та творчої активності.	Формування свободи і незалежності мислення, а також умінь їх реалізовувати з користю для себе та суспільства.
Сутність	Задоволення пізнавальної активності,	Зорієнтуватися в обсязі освіти і обрати

самоосвіти	у процесі чого учнем визначалася програма само-вдосконалення знань	власний пріоритетний напрямок, за яким буде відбуватися загальна освіта учня.
Визначальні характеристики самоосвіти	Системність, вибірковість з урахуванням нахилів та інтересів особистості, вольові зусилля, самоконтроль, перенесення знань у нову ситуацію, бачення проблеми, комбінування засвоєних способів діяльності	Систематичність, системність, цілеспрямованість, вольові зусилля, досягнення успіху, активність у самостійному отриманні знань, творче застосування знань і вмінь у різних умовах навчальної і практичної діяльності.
Взаємозв'язок з навчанням	Входить до складу навчальної діяльності.	Супроводжує навчальну діяльність, є складовою навчального процесу, що надає йому індивідуального характеру.
Програма розвитку	Початкова школа – розвиток стабільного інтересу до навчання; середня – формування вмінь учитися, виховання культури розумової праці; старша – стимулювання потреби в самоосвіті.	Початкова школа – формування окремих елементів уміння вчитися (навички читати, розумові вміння, пізнавальні інтереси, первинні вміння отримувати знання із різних джерел); середня – на основі сполучення загальних і предметних умінь і навичок розвиток особисто значимих самоосвітніх компетенцій, формування профільних інтересів; старша – приведення в систему самоосвітніх компетенцій, формування ставлення до самоосвіти.
Пріоритетні вміння самоосвітньої діяльності	Спостереження, аналіз, міркування, умовиводи, оцінювання, робота з підручником, довідником, конспектування, анотування реферування, логічне мовлення тощо.	Визначення мети і завдань у різних навчальних ситуаціях; підбір і використання певних підходів і способів навчальної діяльності, що ведуть до поставленої мети; організація контролю та корекції плану, дій, способів діяльності.
Завдання для учня	Не обов'язкове оволодіння уміннями і прийомами самоосвітньої діяльності.	Обов'язкове оволодіння уміннями і прийомами самоосвітньої діяльності.
Ознаки готовності	Певний обсяг загальноосвітніх знань, суб'єктна позиція учня, навички самостійного оволодіння знаннями і вміннями розумової діяльності, самоорганізація пізнавальної діяльності.	Працює за індивідуальним планом, вибирає раціональні способи і засоби навчальної діяльності, правильно розраховує власні сили, час і оцінює результати власної діяльності.

На основі аналізу змісту таблиці, можна стверджувати, що сьогодні самоосвіта школяра динамічно розвивається в таких напрямках:

1) надання процесу самоосвіти обов'язкового статусу, системних якостей і продуктивного зв'язку з навчальною діяльністю;

- 2) розвитку індивідуальних здібностей учнів;
- 3) формування інформаційних і управлінських умінь;
- 4) виховання особистих якостей (самоактуалізація, самоорганізація, самоконтроль, самооцінка, самокорекція), відповідальності за результати власної діяльності та здоров'я;
- 5) надання загальній освіті індивідуального характеру.

Напрями самоосвіти школяра об'єднаємо в три стратегії:

- самоосвіта як пізнавальна діяльність, спрямована на саморозвиток учня;
- самоосвіта як самостворююча діяльність, спрямована на побудову власного внутрішнього світу, його самовдосконалення;
- самоосвіта як інформаційно-пізнавальна діяльність, спрямована на самореалізацію учня через побудови власної траєкторії навчання.

Під саморозвитком школяра ми розуміємо процес цілеспрямованого впливу особистості на себе з метою активізації здібностей, нахилів і формування необхідних для життєдіяльності, а також самореалізації нових знань, умінь і навичок.

Самовдосконалення – це творче ставлення індивіда до самого себе, створення ним самого себе в процесі самоосвіти, що відповідає його зовнішнім і внутрішнім потребам.

Самореалізація – це процес максимального розкриття і застосування людиною власного потенціалу: здібностей, можливостей, таланту [5, с. 29].

Отже, на початку ХХІ ст. самоосвіта школяра залишається технологією отримання нових знань і якостей, проте завдяки Інтернет-самоосвіті заглиблюється і стає більш творчою, особистісною, спрямованою на саморозвиток і самореалізацію.

Процес самоосвіти суттєво ускладнюється і потребує цілеспрямованої інформаційної і діяльнісної підготовленості. Завдання школи полягає в тому, щоб кожен випускник не тільки оволодів практичними вміннями самоосвіти, але й мав позитивне ставлення до неї та досвід реалізації власних учнівських проєктів.

Література

1. Баранников А. В. Теория и практика самообразования учащихся : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Баранников Анатолий Витальевич. – М., 2002. – 392 с.
2. Бухлова Н. В. Організація самоосвітньої діяльності учнів / Н.В. Бухлова – Х. : «Основа», 2003. – 64 с. – (Серія «Біб-ка журн. «Управління школою»; Вип. 6).
3. Гин А. Содержание образования динамичного мира [Електронний ресурс] / Гин Анатолий. – Режим доступа к статье: <http://www.trizway.com/art/publicistika/197.html>.
4. Драйден Гордон. Революція в навчанні / Гордон Драйден, Джаннетт Вос. ; пер. з англ. Мирослава Олійника ; [ред. Володимир Стадник]. – Львів : Літопис, 2005. – 542 с.
5. Коростіль Л.А. Формування в учнів основної школи вмінь до самоосвіти в навчанні хімії: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Коростіль Лідія Анатоліївна. – К., 2011. – 203 с.

6. Кремень В. Освіта в контексті соціокультурних змін [Електронний ресурс] / Василь Кремень. – Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/250234>
7. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти // Біологія і хімія в школі. – 2000. – №6. – С.2.
8. Шапошнікова Л.М. Розвиток ідей про самоосвіту школярів в історії вітчизняної педагогіки (кінець XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л.М. Шапошнікова. – Житомир, 2007. – 20 с.
9. Щуклина Е.А. Технологии самообразования: социологический аспект / Е.А. Щуклина // Общественные науки и современность. – 1999. – № 5. – С. 141-150.
10. Юденко Т.А. Самообразование школьников в отечественной педагогике второй половины XX века: преемственность и новаторство : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т.А. Юденко. – Пятигорск, 2007. – 20 с.

Надійшло до редакції 20.03.2013 року